

Türk Kültürü

YIL 61

YENİ SERİ CİLT XVII

SAYI 2

2023/2

Ankara <Güz> 2023

Türk Kültürü

ISSN: 1300-3372

Kuruluş Tarihi: Kasım 1962

Yıl 61, Yeni Seri Cilt XVII, Sayı 2

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Adına Sahibi
Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN

Editör / Editor
Prof. Dr. Ferruh AĞCA

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. İbrahim DİLEK

İngilizce Dil Editörü / Editor of the English Text
Arş. Gör. Buket Nur KIRMIZIGÜL ŞİMŞEK

Yazı İşleri / Secretarial Work
Dr. Arzu ARICAN • Ezgi ÇAPAN • Hakan GÜLER •

Teknik Editör / Technical Editor
Saffet Alp YILMAZ

Yayın Kurulu Üyeleri / Members of Editorial Board

Prof. Dr. Mehmet AÇA [Marmara Üniversitesi] • Prof. Dr. Ferruh AĞCA [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Ts. BATTULGA [MUIS, MOĞOLİSTAN] • Prof. Dr. Bülent BAYRAM [Ahmet Yesevi Üniversitesi KAZAKISTAN] • Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi] • Prof. Dr. Yakup ÇELİK [Yıldız Teknik Üniversitesi] • Prof. Dr. İsmet ÇETİN [Gazi Üniversitesi] • Dr. Ankbayr DANU [MUIS, MOĞOLİSTAN] • Prof. Dr. Halit ÇAL [Gazi Üniversitesi] • Prof. Dr. İbrahim DİLEK [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi] • Prof. Dr. Oğuzhan DURMUŞ [Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi] • Prof. Dr. Nikolay Ivanoviç EGOROV [ÇUVAŞİSTAN-RUSYA] • Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN [Gazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Prof. Dr. Mehmet Fatih KIRIŞÇIOĞLU [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi] • Prof. Dr. İsa ÖZKAN [Gazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Fatih SAKALLI [Gazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ [Hacettepe Üniversitesi] • Prof. Dr. Dursun YILDIRIM [Hacettepe Üniversitesi]

Bilim Kurulu / Scientific Board

Prof. Dr. Mehmet AÇA • Dr. Esin AĞCA • Prof. Dr. Ferruh AĞCA • Prof. Dr. İsmail AKA • Prof. Dr. Metin AKAR • Doç. Dr. Hakan AKCA • Prof. Dr. Yavuz AKPINAR • Dr. Öğr. Üyesi Fatma ALBAYRAK • Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH • Prof. Dr. Erhan AYDIN • Dr. Kenan AZILI • Prof. Dr. Tuncer BAYKARA • Doç. Dr. Bülent BAYRAM • Prof. Dr. Süleyman H. BOLAY • Doç. Dr. Emrah BOZOK • Dr. Öğr. Üyesi Mikail CENGİZ • Prof. Dr. Yakup ÇELİK • Prof. Dr. İsmet ÇETİN • Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ • Doç. Dr. Kemalettin DENİZ • Prof. Dr. İbrahim DİLEK • Prof. Dr. Şaban DOĞAN • Prof. Dr. Abdülkadir DONUK • Doç. Dr. Oğuzhan DURMUŞ • Prof. Dr. İnci ENGİNÜN • Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN • Prof. Dr. Bilge ERCİLASUN • Dr. Öğr. Üyesi Genç Osman GEÇER • Prof. Dr. Reşat GENÇ • Prof. Dr. Önder GÖÇGÜN • Doç. Dr. Fatuk GÖKÇE • Prof. Dr. Umay TÜRKEŞ GÜNAY • Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL • Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU • Prof. Dr. Osman HORATA • Prof. Dr. Mustafa İSEN • Prof. Dr. Zeki KAYMAZ • Prof. Dr. Zeynep KERMAN • Doç. Dr. Gülsüm KİLLİ-YILMAZ • Prof. Dr. Yunus KOÇ • Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN • Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ • Prof. Dr. Cemal KURNAZ • Prof. Dr. Erdoğan MERÇİL • Prof. Dr. Özcan MERT • Prof. Dr. Emine Güesoy NASKALI • Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK • Doç. Dr. Serdar ODACI • Dr. Öğr. Üyesi Esra BİLGE • Prof. Dr. Mustafa ÖNER • Prof. Dr. Mehmet ÖZ • Prof. Dr. Fatma ÖZKAN • Prof. Dr. İsa ÖZKAN • Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU • Prof. Dr. Fatih SAKALLI • Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA • Prof. Dr. Nezir TEMUR • Prof. Dr. Vahit TÜRK • Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN • Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ • Prof. Dr. Dursun YILDIRIM • Prof. Dr. Emine YILMAZ •

Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), idealonline, Modern Language Association (MLA) tarafından taranmaktadır.

Türk Kültürü, uluslararası hakemli süreli yayındır. **Türk Kültürü**'nde yayımlanan makalelerin tamamı veya bir kısmı yayıncının yazılı izni olmadan herhangi bir yolla çoğaltılamaz. Yazıların fikri sorumluluğu ve imlâ tercihi yazarlarına aittir.

İletişim Adresi / Information Adress

Bahçelievler, Aşkabat Caddesi, 69.sokak, No.38 06490 Ankara / TÜRKİYE Tel: (00 90 312) 2133100 Belgegeçer: (00 90 312) 2134135 Genel ağı: <http://www.turkkulturu.org.tr> / E-posta: tkaedernegi@gmail.com

Türk Kültürü 2023/2 Etkileşim Basım Yay. Tan. Ltd. Şti. Basımevi'nde (Devrez Sok. No. 1 Altındağ / ANKARA Tel: 3843136, Sorumlu Müdür: Yusuf AVAN) basılmıştır.
Ankara <Güz> 2023

YARATILIŞ MİTLERİNE DAİR İLK İNANIŞLAR: ALTAY YARATILIŞ MİTLERİNİN RADLOFF VE VERBITSKIY DERLEMELERİ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI*

Rabia Gökçen KAYABAŞI*
Veyis BURSA**

Öz: İnsanlar tarih boyunca yaratılış konusunu merak etmişlerdir. Evrenin ve insanların nasıl yaratıldığına dair mitler oluşturmuşlardır. Bu çalışmada Radloff ve Verbitskiy tarafından derlenen Altay yaratılış mitleri incelenmiş ve aralarındaki farklar tespit edilmiştir. Tanrı, şeytan ve diğer mitolojik kahramanlar hakkında çıkarımlarda bulunulmuştur. Derlemeler arasındaki benzerlik ve farklılıkları bulmak için karşılaştırmalı yöntem kullanılmıştır. Radloff'un derlemesi incelenirken Abdülkadir İnan'ın Tarihte ve Bugün Şamanizm adlı kitabı, Verbitskiy'in derlemesi incelenirken Bahaeddin Ögel'in Türk Mitolojisi Cilt I adlı kitabı esas alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Mit, destan, Altay yaratılış miti, Radloff, Verbitskiy

Early Beliefs on Creation Myths: A Comparison of Altay Creation Myths in Terms of Radloff and Verbitskiy Compilations

Abstract: Throughout history, people have wondered about the subject of creation. They have formed myths about how the universe and people were created. In this study, the Altay creation myths compiled by Radloff and Verbitskiy were examined and the differences between them were determined. Inferences were made about God, the devil and other mythological heroes. The comparative method was used to find the similarities and differences between the compilations. While examining Radloff's compilation, Abdulkadir Inan's book titled Shamanism in History and Today, and Bahaeddin Ögel's book Turkish Mythology Volume I when examining Verbitskiy's compilation, was taken as a basis.

Key words: Myth, legend, Altai creation myth, Radloff, Verbitskiy

Giriş

İnsanlar kendilerinin ve evrenin nasıl yaratıldığı konusunu hep merak etmişlerdir. Yaratılışla ilgili çeşitli inançları ve değerleri gelecek nesillere aktarmak istemişlerdir. Yaratılışa ve dünyayı algılayış biçimine dair ilk inanışlar

* Bu çalışma, 3-5 Ekim 2022 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen I. Uluslararası Türk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

* Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi ABD, rabiagokcen@hotmail.com, 0382 288 3436

** Öğretmen, Millî Eğitim Bakanlığı, veyis_bursa@hotmail.com, 0506 752 0110

mit olarak adlandırılmaktadır. Mitler sayesinde ilk insanların yaşayışına dair önemli bilgilere ulaşılabilmektedir.

Mitler; masallar, destanlar, efsaneler ve çeşitli anlatı türleri vasıtasıyla varlığını korumaktadır. Ayrıca ritüeller ve ayinler de mitlerin yaşatılmasını sağlamakta ve mitlerin yalnız sözlü değil aynı zamanda hareketli bir unsur olduğunu da göstermektedir (Bayat 2021a: 13). Türk milleti en eski zamanlardan beri dini ve ahlaki çeşitli değerlerini mitler aracılığıyla yansıtmıştır. Halkın yaşayışı, devlet anlayışı ve aileye bakış açısı, temelini mitlerin oluşturduğu çeşitli anlatı türleriyle yaşatılmıştır.

Yaratılış mitleri de Türk inanç sistemi hakkındaki ilk kaynaklardan olup Türk mitolojisine ait birçok unsuru bünyesinde barındırmaktadır. Altay Türkleri tarafından oluşturulan yaratılış mitleri insanın ve evrenin yaratılışına dair düşünceleri içermektedir (Çoruhlu 2020: 158).

Türk mitolojisinin, yazıya erken bir dönemde geçirilmemiş olması, farklı kişiler tarafından derlenmesi ve bazı dinlerin tesiri altında kalması gibi etkenler sebebiyle mitlerin çeşitli varyantları oluşmuştur. Türklerin geniş bir coğrafyada yaşamaları ve Türk mitolojisindeki inançların küçümsenmesi de Türk mitolojisinin öğrenilmesini geciktiren, güçleştiren ve farklı varyantların oluşmasına sebep olan unsurlardandır (Bayat, 2021a, s. 20).

Altay yaratılış miti de farklı varyantlara sahip mitlerden biridir. Altay bölgesinde uzun yıllar yaşayan Türkolog Radloff ve Altay Türklerini Hristiyanlaştırmak için o bölgeye giden Verbitskiy, Altay yaratılış mitleriyle ilgili iki farklı derleme yapmışlardır (Bayat 2021a: 22).

Ülkemizde, Radloff ve Verbitskiy'nin derlemeleriyle ilgili araştırmalar yapan birçok mütefekkir ve yazar mevcuttur: Abdülkadir İnan, Bahaeddin Ögel, Fuzuli Bayat, Yaşar Çoruhlu, Mustafa Necati Sepetçioğlu ve Hüseyin Nihal Atsız yapmış oldukları çalışmalarla bu alana katkı sağlamışlardır.

Bu çalışmada, Radloff'un ve Verbitskiy'nin derlemiş olduğu Altay yaratılış mitleri incelenip iki derleme arasındaki farklar tespit edilmiştir. Tanrı, şeytan ve diğer mitolojik kahramanlar, her türlü yaratılış unsuru dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Değerlendirmeler yapılırken; olay örgüsü, mekân, zaman gibi öğeler de incelemeye tabi tutulmuştur. Derlemeler arasındaki benzerlik ve farklılıklar karşılaştırmalı yöntem kullanılarak bulunmuştur. Altay yaratılış mitleri içerisinde yer alan mitolojik unsurlar da çalışmanın konusuna dâhil edilmiştir. Radloff'un derlemesi incelenirken Abdülkadir İnan'ın *Tarihte ve Bugün Şamanizm* adlı kitabı, Verbitskiy'in derlemesi incelenirken Bahaeddin Ögel'in *Türk Mitolojisi Cilt I* adlı kitabı esas alınmıştır.

Derlemelerin Benzerlik ve Farklılıkları

İki derleme de her yerin sularla kaplı olduğunu söyleyerek başlar. Bu bölümde yer ve gök henüz yaratılmamıştır (Bayat 2020: 80). Radloff'un derlemesinde; yer ve gök yaratılmadan önce Tanrı (Kuday) ile beraber *Kişi* adında biri daha vardır. İkisi de kara kaz şeklinde su üzerinde uçmaktadır. Bu esnada Tanrı'nın hiçbir şey düşünmediği dile getirilmektedir (İnan 2020: 14). Bu metinde yer alan kaz motifi, kuşların Türk mitolojisindeki yerini göstermek açısından bir örnek niteliğindedir. "Çeşitli kuşlar yaratılış destanlarında önemli fonksiyonlar üstlenmektedir. W. Radloff tarafından tespit edilen yaratılış destanında, kara kaz, insan ve yaratıcı Tanrı'yı sembolize etmektedir (Çoruhlu 2019: 295)." Tanrı Kuday ve *Kişi*'nin aynı şekle bürünmeleri onların birbirine denk olduklarını veya *Kişi*'nin Tanrı'nın yardımcısı olduğunu düşündürmektedir. *Kişi*'nin nasıl yaratıldığı konusunda herhangi bir bilgi verilmemiştir. Verbitskiy'nin derlediği yaratılış mitinde ise Tanrı Ülgen tek başına uçmakta ve konacak bir yer aramaktadır (Ögel 2020: 469). Bu esnada insanın henüz yaratılmamış olması Verbitskiy'nin derlemesini, Radloff'un derlemesinden ayırmaktadır. Radloff'un derlemesinde Tanrı'nın adı Kuday'ken Verbitskiy'nin derlemesinde Ülgen'dir. Ülgen'in konacak bir yer bulmaya çalışması onun arayış içinde olduğunu göstermektedir. Radloff'un derlemesinde ise Tanrı hiçbir şey düşünmemekte dolayısıyla konacak bir yer aramamaktadır. İki derlemenin bu bölümdeki ortak noktası ise Tanrı'nın uçuyor olmasıdır.

Verbitskiy'nin derlemesinde Ülgen göklerden gelen emre uyar ve denizden çıkan taşı tutup onun üzerine biner (Ögel 2020: 469). Bu durum Ülgen'e buyruk veren başka bir Tanrı'nın varlığını düşündürmektedir. Radloff'un derlemesinde ise taş Tanrı'nın buyruğuyla yaratılır. Tanrı ile *Kişi*, taşın üzerine otururlar (İnan 2020: 14). Radloff'un derlemesi, Tanrı'nın, taş yaratırken başka bir Tanrı'dan akıl almaması noktasında Verbitskiy'nin derlemesinden ayrılmaktadır.

Radloff'un derlediği Altay yaratılış mitinde *Kişi*, rüzgâr çıkarıp suyu dalgalandırır ve Tanrı'ya su sıçratır. Bunun üzerine Tanrı onun sulara gömülmesini sağlar. *Kişi*, Tanrı'ya yalvarınca Tanrı onu affeder (İnan 2020: 14). Tanrı, *Kişi*'nin hata yapmasına önce izin vermiş sonra da onu cezalandırmıştır. Tanrı'nın *Kişi*'den daha güçlü olduğu bu metinden anlaşılmaktadır. *Kişi*'nin af dilemesi neticesinde Tanrı'nın onu bağışlaması da Tanrı'nın affediciliğini göstermektedir.

Verbitskiy'nin derlediği yaratılış mitinde Ülgen göklere bakar ve bir dünya yaratmak istediğini söyler. Dünyayı nasıl yaratacağını göklere sorar. Su içinde yaşayan Ak-Ana (Ak-Ene) su yüzünde görünür. Ülgen'e, bir şey yaratırken "Yaptım oldu!" demesi gerektiğini öğütler ve sonra kaybolur (Ögel 2020: 469, 470). Kutsal bir kadın figürü olan Ak-Ana, Türk kültüründe kadına verilen önemi

gösterir niteliktedir. Tanrı'ya yaratma ilhamının bir kadın hayali tarafından verilmesi Türk mitolojisinin, Türk düşünüş ve inanişinin fikri ve estetik boyutunun yansımasıdır (Banarlı 1971: 12).

Ak-Ana ile Ülgen arasında geçen diyalogda dikkat çeken bir diğer unsur da Ülgen'in bir şey yaratırken ne söylemesi gerektiğini Ak-Ana'nın harfiyen bildirmesidir. "V. Verbitskiy'nin yazıya aldığı varyantta Ak Ana yaratmak düşüncesini ve formülünü Ülgen'e vermekle yaratılışta sözün önemli rol oynadığını belirtmiş olur (Bayat 2020: 79)." Ak-Ana'nın yaratım süreci konusunda detaylı bilgiye sahip olması onun da yaratma özelliğine sahip olduğunu veya başka bir yaratılışa şahitlik ettiğini düşündürmektedir.

Yer, gök ve dünyayı taşıyan üç balık, Ülgen'in "Yaratılsın!" buyruğuyla yaratılırlar. Ortadaki balığın başı tam kuzeydedir. Yönü değişirse tufan başlayacağı için başı zincirlerle bağlanmıştır. Balığın başını düzeltme görevi Tanrı tarafından Mandı-Şire'ye verilmiştir (Ögel 2020: 470, 471). Birçok ulusun mitolojisinde bahsedilen tufan inancı Verbitskiy'nin derlediği Altay yaratılış mitinde de yer almaktadır. Bu durum dünya mitolojisinde ortak unsurların olduğunu göstermektedir. Evreni ve insanları yaratan tanrı veya tanrılara olan inanç, ilk insanların yaratıldıkları maddeler, dünyanın büyük bir tufanla yok olması, kahramanların olağanüstü güce sahip olmaları gibi unsurlar dünya mitolojisinde yer alan ortak konular olarak değerlendirilmektedir (Rosenberg 2006: 18).

Radloff'un derlemesinde Tanrı, *Kişi*'den suların dibine inip toprak getirmesini ister. *Kişi*, suyun dibinden toprak çıkarıp Tanrı'ya verir. Bunun üzerine Tanrı toprağı sulara saçarak ve "Yer olsun!" diye buyurur. Böylece yeryüzü yaratılmış olur (İnan 2020: 14). Verbitskiy'nin derlemesinde yer alan; dünyayı taşıyan balıklar ve yaratma ilhamını veren Ak-Ana, Radloff'un derlemesinde yer almamaktadır.

Yeryüzü yaratıldıktan sonra Tanrı, *Kişi*'den yeniden toprak ister. *Kişi*, iki avuç toprak alır ve bir avucunu Tanrı'dan gizlice, yer yaratmak düşüncesiyle ağzına sokar. Tanrı, *Kişi*'nin verdiği toprağı denize saçarak. Böylece hem yere saçılan toprak hem de *Kişi*'nin ağzındaki toprak büyümeye başlar (İnan 2020: 14). Tanrı, *Kişi*'nin ağzındaki toprağı dokunmadığı halde, Tanrı'nın yere attığı toprakla beraber o da büyümüştür. Bu durum Tanrı'dan hiçbir şeyin gizlenemeyeceği düşüncesiyle açıklanabilir.

Kişi, tam boğulmak üzereyken Tanrı'dan af diler. Tanrı kızar ve neden böyle bir şey yaptığını sorar. O da kendisine bir yer yaratmak için toprağı ağzına aldığını söyler. Bunun üzerine Tanrı: "Tükür!" diye bağırır. *Kişi*'nin tükürüğünden küçük küçük tepeler meydana gelir. Bu olaydan sonra Tanrı kendisinin Kurbustan adını aldığını, *Kişi*'ye de Erlik (şeytan) denileceğini söyler (İnan

2020: 14, 15). *Kişi*'nin yer yaratmak için toprağı ağzına alması onun da yaratma gücüne sahip olduğunu göstermektedir. “Ayrıca metnin bu bölümünde Tanrı'nın Kurbustan adı ilk kez ortaya çıkar. Tanrı burada insanoğluna Erlik ismini verir. Metnin devamında o artık hep Erlik diye anılır (Kayabaşı 2016: 236).” Tanrı'nın aldığı Kurbustan adı Verbitskiy'nin metninde yer almamaktadır.

Verbitskiy'nin derlemesinde Tanrı, dünya yaratıldıktan sonra Altın Dağı'na geçip oturur. Bu dağ yerle gök arasındadır. Dağın etekleri dünyaya değmez. Bir adam boyu kadar yukarıda durur. Tanrı Ülgen, Altın Dağı'na oturduktan sonra altı günde dünyayı yaratır. Yedinci gün Bay Ülgen uyur. Bir gün yattıktan sonra, neler yarattığını merak eder ve etrafına bakıp yarattığı dünyaları görür (Ögel 2020: 471). Altın Dağı'nın yerle gök arasında yer alması ve Ülgen'in Altın Dağı'nda oturuyor olması, bu dağın kozmik bir dağ olduğunu düşündürmektedir. Kozmik Dağ, yer ve gök arasındaki bağlantıyı mümkün kılarak Tanrı'nın katına ulaşılmasını sağlar (Eliade 2006: 298). Radloff'un derlemesinde, Tanrı'nın Altın Dağı'nda oturması ve dünyanın altı günde yaratılması mitleri ile karşılaşmamaktadır.

Tanrı Ülgen, dünyaları yarattıktan sonra Han-Kurbustan-Tengere adlı dünyayı yönetme görevini Mangızın-Matmas-Burkan adlı yardımcısına verir. Altın-Telegey adlı dünyanın cehennemine ise Mangız-Töçiri-Tamu denilmektedir. Burası, Matman-Kara tarafından yönetilmektedir. Ezre-Kurbustan ise doksan dokuz tane olduğu söylenilen dünyanın ortasında yer almaktadır. Belgein-Keratlu ve Türtün-Musıkay Burkan, bu dünyanın yöneticisidirler. Bu dünya Altın-Şarka adlı bir yerde kurulmuştur. Cehennemi ise Tüpken-Kara-Tamu'dur. Bu cehennemi idare eden kişi Matman-Karakçı Han'dır. Bizim dünyamız ise en küçük dünyadır. Adı Kara-Tengere'dir. Onu May-Tere idare eder. Dünya cehenneminin adı ise Kara-Teş'tir. Onun idarecisi de Kerey Han'dır. Ayrıca bu bölümün sonunda dünyamızın üzerinde otuz üç kat gök olduğu dile getirilmektedir (Ögel 2020: 471, 472).

Verbitskiy'nin derlemesinde yer alan farklı dünyalar ve cehennemler Radloff'un derlemesinde yer almamaktadır. Radloff'un derlemesinde, bu yöneticilerden sadece May-Tere hakkında bilgiye ulaşabiliriz. May-Tere'nin yeryüzüne gönderilen bir elçi olduğu iki derlemede de yer alırken, Erlik'in, May-Tere aracılığıyla Tanrı'dan af dilemesi ve May-Tere'nin Erlik'in affedilmesi için Tanrı'ya altmış yıl yalvarması yalnızca Radloff'un derlemesinde anlatılmaktadır (İnan 2020: 16).

Radloff'un derlemesine göre Tanrı; dalsız, budaksız bir ağaç görür. Ağacın dokuz dalının çıkmasını ve dokuz dalın kökünden, dokuz kişinin türemesini emreder. (İnan 2020: 15). “İnsanlar bir ana babadan üremiş değildir. Dokuz ayrı ırk vardır ki ataları ayrı insanlardır (Banarlı, 1971, s. 33).” Ayrıca ağacın Tanrı

tarafından yaratıldığına dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Bu durum Tanrı Kудay'ın üstünde başka bir yaratıcı olabileceğini düşündürmektedir (Uğurcan 2016: 25). Bu derlemede yer alan ağaç motifi ve insanların bu ağaçtan türemesi, Verbitskiy'nin derlemesinde yer almamaktadır

Erlik, Tanrı'nın yaratmış olduğu bu dokuz kişiyi Tanrı'dan ister. Tanrı bu teklifi kabul etmez. Erlik de Tanrı'nın ulusunu görmeye karar verir ve kalabalığa doğru yürür. Erlik, Tanrı'nın halkını bulduğunda; insanları, yaban hayvanlarını ve kuşları görür. Buradaki insanların bir ağacın meyvesiyle beslendiklerini fark eder. İnsanlar, ağacın bir tarafındaki meyveleri yerken diğer tarafındakileri yemezler. Erlik bunun nedenini sorunca Tanrı'nın bazı meyveleri yemelerini yasakladığını söylerler. Tanrı, yılanı ve köpeği bekçi olarak görevlendirmiştir. Yasak meyvelerin yenilmesini engellemelerini istemiştir. Daha sonra da göğe çıkmıştır (İnan 2020: 15). İnsanlarla beraber bazı hayvanların da Tanrı'nın ulusu olarak nitelendirilmesi hayvanlara verilen değeri gösterir niteliktedir.

Erlik körmös geldiğinde yılan uyumaktadır. Erlik yılanın ağzının içine girip ağaca çıkmasını söyler. Böylelikle yasak meyvelerden ilk tadan yılan olur. Daha sonra Erlik, Törüngey adlı erkeğe ve Eje adlı kadına meyvelerden yemelerini teklif eder. Törüngey, Tanrı yasakladığı için meyvelerden yemek istemez. Karısı Eje ise meyveden alıp yer. Meyvenin sularını da eşi Törüngey'in ağzına sürer. Yasak meyveden tadınca ikisinin de tüyleri dökülür ve utançlarından ağaçların altına saklanırlar (İnan 2020: 15). Radloff'un derlemesinde, ilk insanların vücutlarının tüylerle kaplı olduğu, yasak meyveyi yiyince tüylerinin döküldüğü görülmektedir. Bu bölümde Erlik'e şeytan anlamına gelen körmös denilmiştir. Tanrı; Eje ve Törüngey'i yeni yarattığı halde onların evli olmaları, insanların belli bir yaşın üzerinde yaratıldıkları sonucunu çıkarmaktadır.

Tanrı geldiğinde; erkek kadını, kadın yılanı, yılan da Erlik'i suçlayarak Tanrı'nın vereceği cezadan kurtulmaya çalışırlar. Tanrı, ilk olarak yılanla konuşur. Artık onun da körmös olduğunu söyler. İnsanların ona düşman olup onu öldüreceğini dile getirir (İnan 2020: 15). Daha önce Erlik'e, körmös denilirken, yasak meyveden tattıktan sonra yılanın da körmös olduğu söylenmiştir. Bu durum, Erlik'in tarafına geçenlere körmös denildiğini göstermektedir.

“Karanlık dünya ile ilgili olan körmösler, Altaylıların bir inancına göre ölen bütün insanların öteki âlemdaki ruhlarıdır. Ancak yaygın olan mitolojik bilgiye göre bütün ölmüş insanların ruhları değil, yalnız günahkâr olanların ruhları Erlik Han'ın hizmetçileri olan körmöslere dönüşür. Bu nedenle de Altay mitolojik metinlerinde bazen Erlik'e de körmös denilir (Bayat, 2021b, s. 27).”

Eje, Tanrı tarafından doğum sancıları çekip çocuk doğuracağı söylenilerek cezalandırılır. Törüngey de körmösün aşını yediği için Erlik'in ülkesinde yaşamaya mahkûm edilir. Tanrı, Törüngey'e: “Beni dinlemiş olsaydın benim

gibi olurdun.” der (İnan 2020: 15, 16). Törüngey’in yasak meyveden tatmasının insanoğlunun tanrısallıktan uzaklaşmasına sebep olduğu görülmektedir. Tanrı’nın insanlara ve yılanı ceza verirken, görevini yapmadığı halde köpeğe herhangi bir ceza vermemesi düşündürücüdür.

Tanrı daha sonra Erlik’le konuşur. Erlik’e insanları aldattığı için kızar. Erlik de Tanrı, halkını ona vermediği için hırsızlık yaptığını söyler. Hırsızlıklarına devam edeceğini dile getirir. Tanrı, Erlik’i üç kat yerin dibine göndereceğini söyleyip onu kendi katından kovar (İnan 2020: 16). Erlik bu bölümde, Tanrı’ya karşı çıktığını ve onun onaylamayacağı davranışları yapacağını açıkça söylemektedir.

Erlik, insanları kandırdıktan sonra Tanrı, insanlara yemek vermeyeceğini ve bir daha insanoğluluyla konuşmayacağını ifade eder. Elçisi May-Tere’yi insanlarla ilgilenmesi için göndereceğini söyler. May-Tere, insanlara araba yapmasını ve yiyebilecekleri ot köklerini öğretir (İnan 2020: 16). Radloff’un derlediği yaratılış mitinde bir çeşit peygamber inancı olduğu ve yasak meyve olayından sonra insanoğlunun Tanrı’nın yanından kovulduğu görülmektedir. Eje ile Törüngey’in yasak meyveyi yemeleri ve Tanrı’nın katından kovulmaları Verbitskiy’nin derlemesinde yer almamaktadır.

Tanrı’nın katından kovulan ve yerin üç kat dibinde yaşamaya başlayan Erlik, Tanrı’nın elçisi May-Tere aracılığıyla Tanrı’dan af diler. Yeniden göklere çıkmak ister. May-Tere altmış yıl Tanrı’ya yalvardıktan sonra Tanrı, Erlik’i düşmanlık yapmaması şartıyla bir kez daha affeder. Erlik yeniden göklere gider. Tanrı’dan onu takdis etmesini ister. Tanrı onun kendi göklerini yapabileceğini söyler. Erlik de bunun üzerine gökler yapıp yardımcılarını oraya yerleştirir. Tanrı’nın öz kişisi olarak nitelendirilen Mangdaşire, gökyüzünün Erlik’in adamlarıyla dolmasına kızar. Erlik’e savaş açar ve vurulup kaçır. Mangdaşire, Tanrı’nın yanına gider. Tanrı’ya Erlik ve yardımcılarının yüksek göklerde yaşamasından duyduğu rahatsızlıktan bahseder. Onunla savaşır yenildiğini anlatır. Tanrı da kendisinden başka kimsenin gücünün ona yetmeyeceğini ama ileride Mangdaşire’nin Erlik’ten daha güçlü olacağını söyler (İnan 2020: 16). Tanrı ile Mangdaşire arasında geçen konuşma Erlik’in Tanrı’dan sonraki en güçlü varlık olduğunu göstermektedir.

Mangdaşire bir gün beklediği zamanın geldiğini anlar. Tanrı’nın da o günün geldiğini söylemesi üzerine Tanrı’nın kargısını alır ve Erlik’le savaşır. Erlik’in her şeyini göklerden yere atar. Erlik’e tabi olan herkes bu savaşta ölür. Erlik’in göklerinden düşen parçalar ile dünyanın her tarafı dağ ve kayayla dolar. O zamana kadar her yerin dümdüz olduğu dile getirilmektedir (İnan 2020: 17). Daha önceki bölümlerde yer alan Erlik’in, ağzındaki toprak parçasını tükürmesi sonucunda tepelerin meydana gelmesi “o zamana kadar her yerin dümdüz olduğu,” ifadesiyle çelişmektedir.

Erlik, gökleri parçalandıktan sonra Tanrı'nın yanına varıp barınabileceği bir yer ister. Tanrı onu yerin altına sürer ve üzerine kat kat kilitler vurur. İyi olursa yanına alacağını kötü olursa daha derinlere süreceğini söyler. Erlik, Tanrı'dan ölüleri ona vermesini ister. Tanrı bu teklifi kabul etmez. Erlik'in de bir şeyler yaratabileceğini dile getirir (İnan 2020: 17). Tanrı, Erlik'i yerin altına gönderse de iyi olduğu takdirde yanına alacağını söyleyerek hâlâ bir şansı olduğunu göstermektedir. Erlik ise Tanrı'nın bu teklifine karşılık ölüleri isteyerek Tanrı'nın yanında kalmak gibi bir niyeti olmadığını belli etmektedir. Ayrıca Erlik yaratıcılık konusunda Tanrı'dan onay almaktadır. Erlik, yaratıcılık konusunda Tanrı'dan onay aldıktan sonra örs, çekiç ve körüğü vurarak kurbağa, yılan, ayı, domuz ve bir deve yaratır. Kötü ruhlardan olan Albıs ve Şulmus da bu esnada yaratılır. Bunun üzerine Tanrı, Erlik'e kızar ve Erlik'in elindeki aletleri ateşe atar. Çekicin ateşinden erkek meydana gelir. Körüğün ateşi ise bir kadına dönüşür. Tanrı'nın kadına tükürmesiyle beraber, kadın bir kuşa dönüşüp uçar. Bu kuşun adı Kurday'dır. Erkeği yakalayıp yüzüne tükürünce erkek, Yalban adında bir kuşa dönüşür (İnan 2020: 17). Erlik'in yaratıcılık vasfı bu bölümde açıkça ortaya çıkmaktadır. Yaratılış mitinde Tanrı ve Erlik asıl yaratıcılardır. Aralarındaki fark Tanrı, göksel varlıklar yaratırken; Erlik'in kendisi gibi zararlı varlıklar yaratmasıdır (Taş 2002: 77). Tanrı, Erlik'in zararlı varlıklar yaratmasına izin vermiştir. Ayrıca Erlik'in yarattığı kadın ve erkeği kuşa dönüştürürken Albıs ve Şulmus adlı kötü ruhlara dokunmamıştır. Bu durum iyilik ve kötülük dengesinin sağlanması gerektiği düşüncesiyle açıklanabilir. Albıs, Erlik'in hizmetkârı olan kötü ruhlardandır. Ormanda yaşadığına inanılır. Şulmus ise ters gözlü bir şeytandır (Dilek 2014: 18, 168).

Tanrı daha sonra halkına nasihat verir. Onlar için yarattığı şeylerden bahseder. Artık kendi katına çıkacağını söyleyip yardımcı ruhlarını görevlendirir. Şal-Yime'den; rakı içip sarhoş olanları, küçük çocukları ve küçük hayvanları korumasını ister. Savaşta, Tanrı'ya ve Hakan'a hizmet ederken ölenleri ona getirmesini söyler. İntihar eden kişileri ise kabul etmeyeceğini ifade eder. İnsanoğlundan, fena ruhları gördükleri zaman onlara yemek vermelerini ama onların verdiği yemeği yememelerini ister. "Yerseniz onlardan olursunuz." der. Uzaklara gideceğini ama tekrar geleceğini bildirir. Tekrar geldiğinde ise iyiliklerin ve fenalıkların hesabını göreceğini dile getirir (İnan 2020: 18). Herkesin, yaptığı iyiliğin ödülünü alacağı ve kötülüklerin cezasız bırakılmayacağı bir günün, ileride geleceğinden bahsedilmektedir.

Erlik, ölen insanların ruhunu çalmak isterse Yapkara'nın, Mangdaşire'den yardım istemesini söyler. Şal-Yime'den, Albıs ve Şulmus yer altından çıkarsa May-Tere'ye haber vermesini ister. Podo-Sünku'yu ayı ve güneşi beklemekle görevlendirir. Mangdaşire'ye yeri ve göğü korumasını söyler. May-Tere'den, kötülerini iyilerden uzak tutmasını, Mangdaşire'den de fena ruhlarla savaşmasını; insanlara hayvan beslemeyi, sincap vurmayı, balık avlamayı öğretmesini ister (İnan 2020: 18). Bu kişilerden yalnızca Mangdaşire ve May-Tere Verbitskiy'nin

derlemesinde yer almaktadır. Verbitskiy'nin derlemesine göre Mangdaşire'nin adı Mandı-Şire'dir. Dünyayı taşıyan balıklardan ortada olanının kımıldamaması için görevlendirilmiştir. Radloff'un derlemesine göre Mangdaşire, gökyüzü Erlik'in adamlarıyla dolunca Erlik'e savaş açan kişidir.

Radloff'un derlemesinde Mangdaşire, Tanrı'nın verdiği görevleri yerine getirmekte, görevleri bittikten sonra da bir rüzgâr vasıtasıyla göğe çıkmaktadır. Mangdaşire göğe çıktıktan sonra Yapkara, Tanrı'nın elçisi olmakta ve Tanrı'nın öğütlerini insanlara iletmektedir. Öğütleri bittikten sonra Yapkara da insanların arasından ayrılır ve Radloff'un derlediği Altay yaratılış miti burada sona erer (İnan 2020: 18). Mangdaşire'nin bir rüzgâr vasıtasıyla göğe çıkması Tanrı'nın Mangdaşire'yi yanına aldığını göstermektedir. Yapkara da insanların arasından ayrılınca insanlar elçisiz kalmışlardır. Önce Tanrı'dan ayrılan insanoğlu daha sonra Tanrı'nın yardımcılarında da ayrılmıştır.

Verbitskiy'nin derlemesinde destanın sonlarına doğru Erlik yaratılır. Tanrı Ülgen suyun üstünde duran bir toprak parçası görür. Bunun üzerinde de bir kil bulunmaktadır. Tanrı Ülgen şöyle der:

“Toprak üstündeki şey, dedi, nedir acaba?
İnsanoğlu bu olsun, insana olsun baba,
Görünmeye başladı, insan gibi bir şekil,
Birden insan olmuştu toprak üstündeki kil (Ögel 2020: 472). “

Bu derlemede Erlik'in nasıl yaratıldığı hakkında bilgi verilirken Radloff'un derlemesinde bu konuyla ilgili bilgi verilmemektedir.

Ülgen, yarattığı ilk insana Erlik adını verir. Onun küçük kardeşi olduğunu söyler. Erlik ise Tanrı'yı kıskanarak ona düşman olur ve ondan daha güçlü olmak ister (Ögel 2020: 473). Verbitskiy'nin derlemesinde, yaratılan ilk insana Erlik adı verilirken Radloff'un derlemesinde Erlik, ilk olarak *Kişi* diye adlandırılmaktadır. *Kişi*'nin Erlik adını alması Tanrı'yı kandırması sonucu olmuştur. Verbitskiy'nin derlemesine göre Erlik, Tanrı'nın yarattığı gibi yaratmak istese de herhangi bir yaratıcılık özelliği göstermemektedir. Radloff'un derlemesinde ise Erlik'in bazı varlıkları yarattığı bilinmektedir.

Verbitskiy'nin derlediği Altay yaratılış mitinde Tanrı, Erlik'in düşmanlığını kısa sürede anlar. Bunun üzerine Mandı-Şire'yi yaratır. Onu, insanları korumakla görevlendirir. Kemikleri kamıştan, etleri topraktan yedi kişi daha yaratarak kulaklarına nefesini üfler ve bu insanlar canlanır. Burunlarına üfleyince de ruhlarına akıl eklenir (Ögel 2020: 473). Radloff'un derlemesinde ağacın dokuz dalının kökünden türeyen dokuz insana karşılık, Verbitskiy'nin derlemesinde kamıştan ve topraktan yaratılan yedi insan vardır. “Türk kozmogonisini ve kozmolojisini var olandan var etme veya var olanı düzene sokma,

biçimlendirme, şekil verme gibi değerlendirmek mümkündür (Bayat 2020: 83).” İki derlemedeki, yaratılan insan sayıları ve yaratılma biçimleri farklı olsa da yaratmanın daha önce var olan maddeler üzerinden gerçekleştiriliyor olması benzerlik göstermektedir.

Tanrı Ülgen, May-Tere’yi yaratarak onun insanoğlunu yönetmesini ister. Böylece Verbitskiy’nin derlediği Altay yaratılış miti sona erer (Ögel 2020: 473). Erlik’in zararlı bir varlık olduğu anlaşıncı Mandı-Şire ve May-Tere’nin yaratıldığından bahsedilmektedir. Ancak daha önceki bölümlerde; Mandı-Şire’nin dünyayı taşıyan balıklardan birinin başını tuttuğu, May-Tere’nin ise Kara-Tengere’nin yöneticisi olduğu anlatılmıştır. Bu sebeple May-Tere ve Mandı-Şire’nin Erlik’ten sonra yaratılmaları bu ifadelerle çelişmektedir. Verbitskiy’nin derlemesi, Radloff’un derlemesine göre daha kısadır. Erlik’in, derlemenin son bölümlerinde yaratılması Tanrı ve Erlik arasındaki diyalogun çok az olmasına sebep olmuştur. Bu durum Verbitskiy’nin derlemesinin Türkçeye eksik çevrilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Verbitskiy’nin derlemiş olduğu Altay yaratılış mitinin orijinal metni incelendiğinde bu eserin Türkiye Türkçesine eksik çevrildiği görülmektedir. Bahaeddin Ögel’in *Türk Mitolojisi Cilt I* adlı kitabında da Altay yaratılış mitinin küçük bir parçası yer almaktadır (Davlatov 2020: 01:03-01:27).

SONUÇ

Altay yaratılış miti, Radloff ve Verbitskiy derlemeleri açısından incelendiğinde Tanrı’nın yaratma biçimi, yaratılan varlıkların sıralaması, Tanrı ve Erlik arasındaki mücadele gibi konularda farklılıklar tespit edilmiştir.

Radloff’un derlemesinde, Erlik başlangıçtan itibaren destan kahramanlarından biridir. Erlik’in nasıl yaratıldığı hakkında ise herhangi bir bilgi verilmemiştir. Verbitskiy’nin derlemesindeyse Erlik, destanın sonlarına doğru kilden yaratılmıştır.

Verbitskiy’nin derlemesinde Ülgen taşın üzerine çıkmak için başka bir tanrıdan emir alır. Dünyayı nasıl yaratacağı konusunda da Ak-Ana’nın dediklerini yapar. Radloff’un derlemesinde ise Ak-Ana yer almamaktadır.

Radloff’un derlemesinde Tanrı Kuday, yerin yaratılma sürecini Erlik’in yardımıyla tamamlar. Erlik’in kendi gökleriyle beraber çeşitli hayvanlar, kötü ruhlar ve iki insan yaratması onun yaratıcı özelliğe sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Verbitskiy’nin derlemesinde ise Erlik herhangi bir varlık yaratmamıştır.

Verbitskiy'nin derlemesinde, tufana karşı alınan önlemlerden bahsedilmektedir. Radloff'un derlemesinde ise tufan korkusu yoktur.

Radloff'un derlediği Altay yaratılış miti, başlangıçtan itibaren Erlik'in hileleri ve Tanrı'dan üstün olma çabalarıyla doludur. Erlik'in, *Kişi* olan ismi yaptığı hatalar neticesinde Erlik'e dönüşmüştür. Tanrı, Erlik'in yaptığı hataları cezalandırsa da onu birçok kez affetmiştir. Verbitskiy'nin derlemesinde ise Ülgen, Erlik'i yarattıktan kısa bir süre sonra onun zararlı bir varlık olduğunu anlar ve hemen önlem alıp insanları koruması için Mandı-Şire'yi yaratır.

Verbitskiy'nin derlemesinde yer alan; Altın Dağı, dünyanın altı günde yaratılışı, Ülgen'in yedinci gün uyuyuşu gibi kavram ve olaylar Radloff'un derlemesinde yer almamaktadır.

Radloff'un derlemesinde, ağacın dokuz dalından dokuz kişinin türemesine karşın Verbitskiy'nin derlemesinde Tanrı, kamıştan ve topraktan yedi kişi yaratır.

Verbitskiy'nin derlemesinde yer alan farklı dünyalar, cehennemler ve buralardaki yöneticiler Radloff'un derlemesinde yer almamaktadır. İsimlerinde ve görevlerinde bazı farklılıklar olsa da iki destandaki ortak kahramanlar May-Tere ve Mangdaşire'dir.

Radloff'un derlemesinde Erlik, ağzındaki toprağı tükürdükten sonra tepelerin oluştuğu söylenmektedir. Sonraki bölümlerde ise Erlik'in gökleri parçalanınca o zamana kadar dümdüz olan yeryüzünün dağlar ve kayalarla dolduğu anlatılmaktadır. Tepelerin olduğu bir yer dümdüz olamayacağından bu ifade daha önce anlatılanlarla çelişmektedir. Bir çelişkili ifade de Verbitskiy'nin derlemesinde yer almaktadır. Bu derlemenin ilk bölümlerinde, May-Tere ve Mandı-Şire'nin görevleri anlatılır. Derlemenin sonuna doğru Erlik yaratılır. Erlik yaratıldıktan sonra May-Tere ve Mandı-Şire'nin yaratılışından bahsedilmektedir. Erlik yaratılmadan önce var olan iki kişinin, Erlik'ten sonra yaratılmışlar gibi anlatılması metinde tutarsızlık oluşturmaktadır.

Altay yaratılış miti, Radloff ve Verbitskiy derlemeleri açısından incelendiğinde mitolojik kahramanların yaratılış biçimleri, görevleri ve metinlerin olay örgüleri arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Yapılan bu çalışma, metinler arası ilişkileri kurabilmek adına örnek teşkil etmektedir. Derlemelerde yer alan tutarsızlıkların nedeni bu konuda çalışma yapacak kişiler tarafından araştırılabilir. Verbitskiy'nin derlemesinin orijinal metni incelenerek bu derlemenin Türkiye Türkçesine eksik çevrilip çevrilmediği tespit edilebilir. Eksiklikler varsa bunlar giderilerek daha geniş hacimli bir yaratılış miti Türkiye Türkçesine kazandırılabilir.

KAYNAKÇA

- ATSIZ, Hüseyin Nihal (2020). *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- BANARLI, Nihad Sami (1971). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi (Cilt I)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- BAYAT, Fuzuli (2020). *Türk Mitolojik Sistemi (Cilt I)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- BAYAT, Fuzuli (2021a). *Mitolojiye Giriş*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- BAYAT, Fuzuli (2021b). *Kadim Türklerin Mitolojik Hikâyeleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÇORUHLU, Yaşar (2019). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi (Cilt II)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÇORUHLU, Yaşar (2020). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- DAVLATOV, Timur (11 Haziran 2020). *Şaman Mitolojisi: Altay Yaratılış Destanı*, 03 Haziran 2022 tarihinde [www.youtube.com: https://www.youtube.com/watch?v=kvAfXoTqUpc](https://www.youtube.com/watch?v=kvAfXoTqUpc) adresinden alındı.
- DİLEK, İbrahim (2014). *Resimli Türk Mitoloji Sözlüğü*, Ankara: Grafiker.
- ELİADE, Mircea (2006). *Şamanizm*, (Çev.: İ. Birkan), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir (2020). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- KAYABAŞI, Rabia Gökçen (2016). Altay Yaratılış Miti ile M. Necati Sepetçioğlu'nun Yaratılış Destanının Yüzeysel Yapı Unsurları Bakımından Karşılaştırılması. *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 7-22: 229-248.
- ÖGEL, Bahaeddin (2020). *Türk Mitolojisi (Cilt I)*, Ankara: Altınordu Yayınları.
- ROSENBERG, Donna (2006). *Dünya Mitolojisi Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- TAS, İsmail (2002). *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*, Konya: Kömen Yayınları.
- UĞURCAN, Fatma Zehra (2016). *Altay Destanları Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.